

OCENE - POROČILA - ZAPISKI - GRADIVA

MESEČNIKI IN MEGLICE SODOBNE RUSKE PROZE

Živa Benčič: *Mjesečar u magli: Ogledi o suvremenoj ruskoj književnosti*. Zagreb: Disput, 2017.
183 str.

Naslov povesti *Mesečnik v megli* Tatjane Tolstoj, ki ga je Živa Benčič izbrala za naslov svoje monografije o sodobni ruski prozi, obljublja nekoliko drugačen pogled na sodobno književnost. Namesto tradicionalnega presojanja v okviru bolj ali manj natančno opredeljenih literarnih smeri zadnjih dveh desetletij preteklega in prvih dveh desetletij tega stoletja (za rusko književnost so to navadno socialistični realizem, postmodernizem, postrealizem in novi ali celo novi-novi realizem) je avtorica kot fokus razmišljanja o sodobn(ejš)ih avtorjih in njihovih besedilih izbrala svojevrstno izgubljenost sodobnega človeka v njegovem socialnem habitatu.

Avtorica uvodoma opozori bralca, da velja metaforiko omenjenega naslova v odnosu do sodobne književnosti brati vsaj na dveh ravneh. Na ravni literarnih junakov in svetov, ki jih prinaša sodobna proza, je somnambulizem metafora za izgubo dejanskega dvosmernega stika z okoljem, metafora za junake, ki se ne znajdejo v svetu, ki jih obdaja, za posameznike, katerih vsakdan je prepogosto podoben absurdnim in kaotičnim sanjam. V takšni opredelitvi sodobne proze se Živa Benčič opira tudi na opažanja Mihaila Epštejna, obenem pa dodaja, da lahko enako prisposodbo uporabimo tudi za osmišljanje vloge nekaterih sodobnih avtorjev v širšem kontekstu ruske književnosti. Na tej drugi – avtorski – ravni je somnambulizem lahko metafora za avtorsko pozicijo v obdobju, ko v ruski književnosti dokončno izgineta jasna idejna in estetska hierarhija, ki sta ju v sovjetskem obdobju določala tradicionalni ruski literarni mesijanizem in kanon socialističnega realizma. Če je bilo mogoče avtorje v jasno načrtanem literarnem okviru preteklosti relativno enostavno umestiti v književni prostor kot del sovjetske kulturne nomenklature ali kot njegovo idejno in/ali estetsko opozicijo, se z razpadom sovjetske kulturne paradigme razkrije, da so se že v poznem sovjetskem obdobju številni avtorji zavestno odrekli tradicionalni vlogi učitelja ali preroka. Namesto idejne ali estetske podpore ali polemike z uveljavljenim kanonom so mnogi iskali nove načine kompromisnega osmišljanja avtorskega odnosa do stvarnosti, nekaj podobnega pa naj bi bilo značilno za del piscev tudi po razpadu Sovjetske zveze, ko v vlogi alternativnih kulturnih dominant nastopita množična kultura in relativizem postmodernizma. »Mesečništvo« na avtorski ravni naj bi bilo torej značilnost tistih ustvarjalcev, katerih avtorski odnos do stvarnosti je v disonanci z glasno proklamiranim dominantnim kulturnim kontekstom obdobja ter s tradicionalnim razumevanjem vloge pisatelja, kot se je to izoblikovalo v ruski tradiciji.

In kdo so po avtoričinem mnenju ti samosvoji glasovi sodobne ruske proze? Knjiga ponuja osem relativno samostojnih poglavij, v katerih avtorica na primerih izbranih del predstavlja ustvarjanje šestih uveljavljenih sodobnih prozaistov. Gre za avtorje različnih generacij: starejšo generacijo v izboru predstavljajo Vladimir Makanin, Ljudmila Petruševska in Dmitrij Prigov, ki z ustvarjanjem začnejo že v šestdesetih in sedemdesetih letih, generacijo, ki se uveljavi v osemdesetih, predstavljata

Jevgenij Popov in Tatjana Tolstoj, mlajšo generacijo, ki zaznamuje postsovjetsko obdobje, pa Viktor Pelevin. Že hiter pogled na imena razkrije, da gre za avtorje, ki jih literarna zgodovina ob pripadnosti različnim generacijam navadno povezuje tudi z zelo različnimi literarnimi smermi v spektru od (post) realizma do postmodernizma, a jih ob obravnavanih temah in v analiziranih delih po avtoričinem mnenju druži to, da na zanimiv način preizprašujejo vlogo človeka in človeškega v času in prostoru, ki se tradicionalnemu razumevanju človečnosti zdi tuj in neskladen, pa najsi gre za čas kaotičnega rušenja sovjetske stvarnosti, siva sovjetska brežnjevska sedemdeseta leta ali čas novodobnega potrošništva. Za vsa obravnavana dela in njihove avtorje naj bi bilo značilno, da ne sodijo, ne pridigajo in ne ponujajo alternativnih rešitev, temveč s subtilnostjo, ki jo premore literatura, zanimivo analizirajo in osvetljujejo nianse naših tavanj v megljeni stvarnosti.

Vsakemu od omenjenih avtorjev je v knjigi namenjeno samostojno poglavje (ustvarjanju Tatjane Tolstoj celo dve) z lastnim tematskim fokusom. Besedila, ki so izvorno nastajala kot ločene razprave, odlikuje bogastvo različnih pristopov in teoretskih okvirov obravnave, a rdeča nit literarnega osmišljanja disonance med človekom in svetom, na katero avtorica bralca večkrat in z različnih vidikov opozori, pri bralcu ves čas zbujajo vtis, da ne bere zbirke posameznih člankov, temveč knjigo o različnih literarnih pojavnostih enega od vidikov sodobne ruske proze.

V prvem poglavju, posvečenem Makaninovemu *Kavkaškemu ujetniku* (1995), avtorica analizira teme telesa, lepote in erosa kot točko, na kateri posameznikova fiziološka reakcija na človeško lepoto vodi v stanje disonance z okoljem. Glavni junak pripovedi v homoerotičnih čustvih do zajetega čečenskega mladeniča odkriva zanj novo in strašljivo dimenzijo telesnosti, ki presega okvire razumevanja telesa v grobem vojaškem miljeju (fizična sila kot garant preživetja, objekt golega seksualnega poželenja, truplo). V svetu vojne, kjer tovrstna občutja nimajo prostora, se konflikt sicer razreši v golem fiziologizmu, ko junak ujetnika, ki bi ga lahko izdal sovražniku, na koncu zaduši, a presežno občutje, ki ga je vzpodbudila lepota, ko je v vojaku znova prebudila človeka, ostaja. Ko avtorica analizira telesnost junaka v odnosu do ruske tradicije zavračanja ali zanikanja telesne ljubezni, je konflikt na ravni literarnega lika le izhodišče za obravnavo pisateljevega ambivalentnega odnosa do idealizacije lepote in njene odrešilne moči, ki je značilna za rusko literaturo in filozofijo od Dostojevskega dalje. Povedno je, da Benčičeva bolj kot besede kneza Miškina iz *Idiota* o odrešujoči vlogi lepote, na katere v uvodnem stavku pripovedi opozori sam Makanin, izpostavi misel Dmitrija Karamazova o »strašni in skrivnostni« naravi lepote, ki jo Makanin implicitno ponovi, ko opisuje, kakšna občutja budi v ruskih vojakih divja narava Kavkaza. Slednja skupaj z razpletom pripovedi jasno kaže, da se vera v odrešilno moč lepote in z njo literature pri Makaninu umika spoznanju o pomenu ljubezni in lepote za človečnost ob zavedanju jasnih meja, ob katere lepota in z njo literatura trčita v dejanskosti.

Eros kot sila, ki je sposobna pretresti in preroditi človeka, je v ospredju tudi v drugem poglavju knjige, posvečenem ljubezensko-erotičnim zgodbam Ljudmile Petruševske. Izhajajoč iz Lotmanovega modela razvoja kulture kot znakovnega okolja, v katerem hkrati potekajo počasni, evolucijski procesi in eksplozivni, nepredvidljivi revolucionarni pretresi, Živa Benčič erotično ekstazo interpretira kot radikalno, nepredvidljivo transformacijo posameznikovega osmišljanja sebe in sveta. V prozi Petruševske ima po avtoričinem mnenju ta dva obraza: t. i. krilati eros, ki dejansko pretrese ves posameznikov (s)miselni horizont, in brezkrili eros, ki je pri junakih Petruševske precej pogostejši in pri katerem okolje zaduši erotično energijo in erotični polet prizemlji v serijo bežnih in nepomembnih avantur. Benčičeva tovrstno pisateljičino osmišljanje človekove intimne pojavnosti z družbeno situacijo sovjetskih šestdesetih let, v kateri se odvija večina obravnavanih zgodb in za katero je bilo značilno,

da je intimni svet posameznika dobival vlogo nekakšnega zatočišča, v katerega v času odjuge ni več prodirala partijska ideologija. V tem prostoru junaki Petruševske odkrivajo lastno presežnost, ki pa se – omejena z družbeno dejanskostjo – prepogosto izrodi v serijsko iluzijo.

Če prvi dve poglavji raziskujeta odnos med fizisom in smislom, se tretje poglavje, posvečeno »spominom« konceptualista Dmitrija Prigova *Živite v Moskvi* (2000), ukvarja z drugo ključno komponento samozavedanja – spominom. Avtorica spominsko prozo Prigova analizira kot konceptualno študijo odnosov med biografskimi dejstvi in fikcijo, študijo odnosov med individualnim in kolektivnim spominom, razpetost vsakega spomina med individualno izkušnjo in mitom. Spomini, ki to delno sicer res so, so obenem tudi poskus odgovora na vprašanje, kako spomin sploh oblikuje identiteto, vprašanje, ki je za Prigova, ki je kot konceptualist tudi svojo biografijo razumel kot celovit umetniški projekt, hkrati aktualno na ravni avtorja in na ravni junaka.

Proza Evgenija Popova je v knjigi predstavljena z analizo kratke zgodbe *Kako sta pojedla petelina* (1981), s katero nas avtorica znova vrne na raven telesnosti, znakovnost katere v kulturi pogosto ostaja nerefektirana. Opiraje se na antropološke analize hrane kot posebnega jezika, s katerim skupnost nezavedno izraža svojo strukturo, avtorica nesrečnega petelina, ki ga junaka na koncu pojesta na zapozneli praznični novoletni večerji, interpretira v skladu s statusom perutnine v sovjetski gastronomiji kot profanizirano različico simbolne obredne žrtve, ki razreši konflikt med zakoncema in omogoči srečno nadaljevanje njunega zakonskega življenja. Hrana je v tem poglavju tudi izhodišče za obrnjen pogled na zapleten odnos med posameznikom in okoljem, ki tokrat v ospredje postavi pomen okolja. Junaka v analizirani zgodbi se namreč ne zavedata simbolne vloge praznične žrtve ... junak v petelinu namreč vidi le okusen obrok, ki bo za en dan zamenjal neokusno hrano, ki mu jo sicer pripravlja žena, žena pa način, kako lahko z neuresničenim pričakovanjem najprej za praznik ponagaja možu, naslednji dan pa s petelinom kot glavno jedjo praznične večerje znova zgladi konflikt. Presežna simbolna dimenzija je vidna le avtorju (in bralcu), kaže se kot kolektivna smiselna razsežnost okolja, ki pa prinaša smisel tudi v življenja tistih posameznikov, ki kot »mesečniki« niso sposobni doumeti zakonitosti sveta, v katerem tavajo.

V dveh poglavjih, posvečenih ustvarjanju Tatjane Tolstoj, bo bralec našel analizo in interpretacijo povesti *Mesečnik v megli* (1988) ter poskus osvetliti vlogo posebnega odnosa do predmetnosti v ciklu proznih miniatur *Male stvari* (2007). Prvo od dveh poglavij prinaša temo disonance med človekom in sodobnim svetom, ki ponuja tudi širši tematski okvir celotne monografije, v konkretnem primeru pa ga Benčičeva interpretira v duhu neobaročnih teženj postmodernizma. Poglavje vlogo somnambulizma in sanj umešča tudi v širši kontekst poetike sanj v ruski tradiciji in opozarja na zanimive medbese-dilne navezave z enim od temeljnih »sanjskih« besedil ruske književnosti – s Tatjaninimi preroškimi sanjami v Jevgeniju Onjeginu.

V poglavju o »malih« stvareh pa je v fokusu znova ena od razsežnosti vsakdana, ki so bližje telesnemu nizu. Pisateljčin odnos do drobnarij, ki v besedilih analiziranega cikla napolnjujejo in osmišljajo prostor in čas naših življenj, avtorica interpretira kot način podeljevanja smisla neposrednemu človekovemu okolju, kot svojevrsten poskus upora kaosu širšega družbenega prostora in časa, v katerem prepogosto izginjajo ljudje in predmeti in v katerem so drobnarije v škatlici lahko način, kako se z ustvarjanjem svojega simbolnega mikrokratotopa izogniti »mesečniški« disonanci z okoljem.

Zadnje od poglavij, ki tematizirajo ustvarjanje posameznih avtorjev, časovno sega najbolj v sodobnost in ponuja tudi najbolj radikalno razrešitev osrednjega problema knjige. V analizi Pelevinove povesti *Dvorana pojočih kariatid* (2008) avtorica predstavi literarni lik, od katerega okolje zahteva, da postane predmet, saj je glavna junakinja povesti dekle, ki »dela« kot pojoča kariatida – gola in pobarvana v zeleno barvo malahitnega stebra nepremično stoji in poje ob stebru dvorane, v kateri se zabavajo novodobni veljaki. Njen odziv na vsiljeno vlogo je notranja transformacija v hibridno bitje, ki se vse bolj doživlja kot bogomolka, ki z bodičastimi rokami nepremično čaka na svoj plen, dokler na koncu ne sklene svoje transformacije in enemu od veljakov, ki se ji približa, odtrga glavo. Hibridizacija človeka in živali, ki bi jo po avtoričinih ugotovitvah prav tako lahko umestili med neobaročne pojave, je v knjigi predstavljena tudi kot pojavnost Pelevinove negativne antropologije, saj šokantno hibridno bitje, ki družni poteze človečnosti in živalskosti, polemizira s predstavo o človeku kot kroni stvarstva.

Opazanja o monstrozni naravi Pelevinovega hibrida je tudi izhodišče za zadnje poglavje, v katerem se avtorica loti tipologije monstroznih likov v prozi ruskega postmodernizma. Ob zavedanju težavnosti tovrstne klasifikacije nam avtorica ponuja vpogled v različne tipe pošasti v prozi že obravnavanih avtorjev (postapokaliptične kreature romana Tatjane Tolstoj, volkodlaki in ostali človeško-živalski hibridi Pelevina, zmaji iz romanov Prigova), temu pa dodaja še pregled in tipologijo pošasti v prozi Jurija Mamlejeva, Viktorja Jerofejeva in Vladimirja Sorokina. Pošasti kot naše človeško drugo so svojevrstna alternativa »mesečniške« odtujenosti človeka v svetu, kot transgrediantna različica človeškega, kot anti- ali kot transljudje osvetljujejo alternativna človeška stanja in svetove ter so kot takšne še en drobec v mozaiku proze, ki zrcali izgubljenost človeka v sodobnem svetu.

Knjiga v celoti nam torej prinaša nov in izviren pogled na sodobno prozo, ki preči tradicionalne delitve in okvire osmišljanja sodobne ruske literature in se osredotoča na adogmatično literarno raziskovanje mesta posameznika v sodobnem svetu. V takšni sliki sodobne ruske proze dobi naslovna metafora »mesečnikov in megle« številne različne vsebinske napolnitve. Te se izogibajo enoznačnim rešitvam in stigmatizaciji odtujenega posameznika in/ali okvarjenega okolja in izpostavljajo predvsem neizogibno dvojno optiko »mesečniškega« doživljanja sveta, pri kateri subjektivna (odtujena, sanjska) perspektiva posameznika v določeni točki trči ob objektivni (zunanji, budni ...) svet, ki pa je po svoji naravi podobno difuzen in meglen kot »mesečniška« zavest subjekta. Ob tem večina obravnavanih avtorjev vloge sodobne proze ne vidi ne v izgrajevanju novega človeka niti v ustvarjanju novega, boljšega sveta, temveč literaturo vidijo kot prostor osvetljevanja človečnosti kot zapletene mreže odnosov med njima.

Blaž Podlesnik
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
blaz.podlesnik@ff.uni-lj.si